शैलेयं, क्ली, (शिलायां भवम्। शिला+ढक्।) शैलजाख्यगन्धद्रव्यम्। शैलेयक इति रन्दूच इति छरिला इति च ख्यातम्। तत्पर्य्यायो यथा,—
"शैलेयं शैलजं वृद्धं शिलापुष्पं शिलोद्भवम्।
स्थविरं पलितं जीर्णं तथा कालानुसार्य्यकम्॥
शिलोत्थञ्च शिलादद्रुः शैलाजं गिरिपुष्पकम्।
शिलाप्रसूनं सुभगं शैलकं षोडशाह्वयम्॥"
अस्य गुणाः।
"शैलेयं शिशिरं तिक्तं सुगन्धि कफपित्तजित्।
दाहतृष्णावमिश्वासव्रणदोषविनाशनम्॥"
इति राजनिर्घण्टः॥
अपि च।
"शैलेयन्तु शिलापुष्पं वृद्धं कालानुसार्य्यकम्।
शैलेयं शीतलं हृद्यं कफपित्तहरं लघु।
कण्डूकुष्ठाश्मरीदाहविषहृद्गुदरक्तहृत्॥"
इति भावप्रकाशः॥*॥
तालपर्णी। सैन्धवम्। इति मेदिनी॥
शैलेयं, त्रि, (शैले भवम्। शैल+ढक्।) शैलसम्भवम्। इति हेमचन्द्रः॥ शिलातुल्यम्। इति शब्दरत्नावली॥ (शिलेव। शिला+"शिलाया ढः।" ५।३।१०२। इति योगविभागेन ढञ्॥)
शैलेयः, पुं, (शैले भवः। शैल+ढक्।) सिंहः। भ्रमरः। इति शब्दरत्नाली॥
शैलेयी, स्त्री, (शैले भवा। शैल+ढक्। ङीष्।) पार्व्वती। इति त्रिकाण्डशेषः॥
शैलोद्भवा, स्त्री, (शैलात् उद्भवो यस्याः।) क्षुद्रपाषाणभेदी। इति राजनिर्घण्टः॥
शैल्यं, त्रि, (शिला+ष्यञ्।) शिलासम्बन्धि। शिलाया इदं इत्यर्थे ष्णप्रत्ययेन निष्पन्नम्॥
शैवं, क्ली, शैवालः। इति शब्दचन्द्रिका॥ (शिवमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः। शिव+अण्।) शिवपुराणम्। यथा—
"अष्टादश पुराणानि पुराणज्ञाः प्रचक्षते।
ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवञ्च शैवं भागवतं तथा॥"
इति मलमासतत्त्वे विष्णुपुराणम्॥ (शिवस्येदमिति। शिव+अण्।) शिवसम्बन्धिनि, त्रि (यथा। कथासरित्सागरे।४०।८९।
"प्रापदायतनं शैवं नद्यास्तस्यास्तटस्थितम्॥")
शैवः, पुं, (शिव+अण्।) वसुकः। घुस्तूरः। इति राजनिर्घण्टः॥ आचारविशेषः। यथा—
"अष्टाङ्गयोगसंयुक्तो यजेद्देवीं विधानतः।
यावद्ध्यानं समाधिश्च तावत् शैवः प्रचक्षते॥"
इत्याचारभेदतन्त्रम्॥*॥
शिवोपासकः। तत्पर्य्यायः। और्द्ध्वश्रोतसिकः २ इति त्रिकाण्डशेषः। एतद्भेदा यथा—
"ततश्चकार भगवान् चातुर्व्वर्ण्यं हरार्चने।
शास्त्राणि चैषां मुख्यानि नानोक्तिविदितानिच
आद्यं शैवं परिख्यातमन्यत् पाशुपतं मुने!।
तृतीयं कालवदनं चतुर्थञ्च कपालिनम्॥
शैव आसीत् स्वयं शक्तिर्व्वशिष्टस्य प्रियः सुतः।
तस्य शिष्यो बभूवाथ गोपायन इति श्रुतः॥
महापाशुपतस्त्वासीद्भारद्वाजस्तपोधनः।
तस्य शिष्योऽप्यभूद्राजा ऋषभः सोमकेश्वरः॥
कालास्यो भगवानासीदापस्तम्बस्तपोधनः।
तस्य शिष्यो वको वैश्यो नाम्ना क्राथेश्वरो मुने॥
महाव्रतो च धनदस्तस्य शिष्यश्च वीर्य्यवान्।
कुक्षोदर इति ख्यातो जात्या शूद्रो महातपाः॥
एवं स भगवान् ब्रह्मा पूजनाय शिवस्य च।
कृत्वा तु चातुराश्रम्यं स्वमेव भवनं गतः॥"
इति वामने ६ अध्यायः॥*॥
तस्य स्वरूपं यथा। आयान्तं शैवमालोक्याह।
"श्रीमानसावेति जटालमौलि-
र्व्याघ्रत्वगालम्बितमध्यभागः।
विभूतिसंभूषितभास्वदङ्गो
रुद्राक्षमालाकलितोर्द्ध्वदेहः॥"
इति विद्वन्मोदतरङ्गिण्यां २ तरङ्गः॥
शैवलं, क्ली, (शेते इति। शी+"शीङो धुग्लग्वलञ् वालनः।"उणा०४।३८। इति वलञ्।) पद्मकाष्ठम्। शैवाले, पुं, । इति मेदिनी॥(यथा कुमारे। ५।९।
"न षट्पदश्रेणिभिरेव पङ्कजं
सशैवलासङ्गमपि प्रकाशते॥"
विन्ध्यसमीपदक्षिणभागवर्त्तिगिरिविशेषः।यथा, रामायणे। ७।८८।१३।
"शैवलस्योत्तरे पार्श्वे ददर्श सुमहत् सरः॥")
शैवलिनी, स्त्री, (शैवलमस्या अस्तीति। इनिः।) नदी। इत्यमरः॥
शैवालं, क्ली, (शी+बाहुलकात् वालञ्।) जलजद्रव्यविशेषः। शेयाला इति भाषा। (यथा, महाभारते। ४।६०।१७।
"प्रावर्त्तयन्नदीं घोरां शोणितोदां तरङ्गिणीम्।
केशशैवालसंवाधां युगान्ते कालनिर्म्मिताम्॥")
तत्पर्य्यायः। जलनीली २ शैवलः ३। इत्यमरः॥ शेपालम् ४ शेवलम् ५ शीवलम् ६ शेपालः ७ जलनीलिका ८। इति वाचस्पतिः॥ जलनीलः ९। इति मुकुटादयः। इति भरतः॥ सेवालम् १० शेबालम् ११ वारिचामरः १२ शैवलम् १३ सलिलकुन्तलम् १४ हटपर्णी १५ अम्बुताल्लम् १६। इति शब्दरत्नावली॥ अरकः १७ जलकेशः १८ कावारम् १९। इति हारावली॥ जलजम् २०। अस्य गुणाः। शीतलत्वम्। स्निग्धत्वम्। सन्तापव्रणनाशित्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥
शैव्यः, पुं, श्रीकृष्णस्य घोटकविशेषः। यथा,—
"तुरगाः शैव्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाः।"
इति त्रिकाण्डशेषः॥
(यथा च महाभारते। १।२२१।३।
"रथेन काञ्चनाङ्गेन कल्पितेन यथाविधि।
शैव्यसुग्रीवयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना॥")
पाण्डवसेनापतिविशेषः। यथा—
धृष्टकेतुश्चेकितानः काशीराजश्च वीर्य्यवान्।
पुरुजित् कुन्तिभोजश्च शैव्यश्च नरपुङ्गवः॥"
इति श्रीभगवद्गीतायाम्। १।५।
(स्त्री, प्रतीपस्य राज्ञः पत्नी। इति महाभारतम्। १।९५।४४॥ सगरस्य राज्ञः पत्नी। सा तु असमञ्जसो जननी। यथा,महाभारते। ३।१०७।३९।
"असमञ्जा इति ख्यातः सगरस्य सुतोऽद्भुतः।
यं शैव्या जनयामास पौराणां स हि दारकान्।
गलेषु क्रोशतो गृह्य नद्यां चिक्षेप दुर्ब्बलान्॥"
शिवसम्बन्धिनि, त्रि॥
शैशवं, क्ली, शिशोर्भावः। (शिशु+"इगन्ताच्च लघुपूर्व्वात्।" ५।१।१३१। इति अण्।) बाल्यम्। इत्यमरः॥ यथा,
"शैशवेऽभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणाम्।
वार्द्धके मुनिवृत्तीनां योगिनान्ते तनुत्यजाम्॥"
इति रघुवंशे १ सर्गः॥
शैशिरः, पुं, (शिशिरे ऋतौ भवः। शिशिर+अण्। श्यामचटकः। इति राजनिर्घण्टः॥ शिशिरसम्बन्धि, त्रि,। यथा। श्रुतिः। तपस्तपस्यौ शैशिरावृतुः। इति तिथ्यादितत्त्वम्॥
शैथोपाध्यायिका, स्त्री, (शिथोपाध्यायानांभावः कर्म्म वा। शिथोपध्याय+"हृन्मनोन्नाद्यिभ्यश्च।"५।१।१३३। इति वुञ्।) शिथोपाध्यापना। इति सिद्धान्तकौमुदी॥
शो, य निशाने। इति कविकल्पद्रुमः॥(दिवा०-पर०-सक०-अनिट्।) निशानमिहाल्पीकरणम्। य, श्यति शत्तुं शूरः। इति दुर्गादासः॥
शोकः, पुं, शुच+घञ्।) चित्तविकलता। इष्टवियोगानुचिन्तनम्। इति नागोजीभट्टः॥ बन्धादिवियोगजनिता मनःपीड़ा। इति भावप्रकाशः॥ तत्पर्य्यायः। मन्युः २ शुक् ३। इत्यमरः॥ शुचा ४ निशमः ५। इति शब्दरत्नावली॥ शोचनम् ६ खेदः ७। इति हेमचन्द्रः॥ तन्निवारणहेतुर्यथा,—
"भरतं पतितं दीनं शोचन्तं सुभृशं तदा।
शोचमानं वशिष्ठस्तु वारयामास हेतुभिः॥
शोचमानस्तु सस्नेहा बान्धवाः सुहृदस्तथा।
पातयन्ति गतं स्वर्गादश्रुपातेन राघव॥
भूरिद्युम्नो गतः स्वर्गं पुण्येन पतितः पुनः।
शोचितो बन्धुवर्गश्च मृतस्त्वेहं परित्यज॥"
इति वह्निपुराणम्॥
अपि च। अथ शोकापनोदनम्। याज्ञवल्क्यः॥
"कृतोदकान् समुत्तीर्णान् मृदुशाद्वलसंस्थिताम्।
स्नातानपनुदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः॥
मानुषे कदलीस्तम्भे निःसारे सारमार्गणम्।
यः करोति स संमूढो जलबुद्बुदसन्निभे॥
पञ्चधा संभृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः।
कर्म्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिवेदना॥
गन्धर्वी वसुमती नाशमुदधिर्देवतानि च।
फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति॥
स्नेहात्तु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः।
अतो न रोदितव्यं हि क्रियाकार्य्या विधानतः॥"
इति शुद्धितत्त्वम्॥